

УДК 821.161.2-1-311.6 Гор

О. Ю. ФЕДЬКО

м. Запоріжжя

fedko_olga@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ ЖАНРОВОЇ МОДЕЛІ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ У ВІРШАХ У ТВОРІ Л. ГОРЛАЧА «СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ОСТРІВ»

У статті розглянуто жанрову специфіку роману у віршах, зосереджено увагу на втіленні основних рис цього жанру у творі Л. Горлача «Слов'янський острів».

Ключові слова: роман у віршах, композиція, сюжет, художній домисел.

Жанрова сутність роману у віршах стала предметом дослідження таких науковців, як С. Вірченко, З. Голубева, К. Дюжева, Б. Іванюк, О. Квятковський, Т. Кремінь, Л. Миронюк, В. Саєнко та ін. Однак (попри наявність значної кількості наукових розвідок) у літературознавчій думці немає усталеного погляду на природу цього жанру.

Б. Іванюк, подаючи його визначення, наголошує на тому, що це «ліро-епічний жанр» [8, 496], тобто стоїть на межі між епосом і лірикою. У цьому, на думку Л. Тимофєєва та С. Тураєва, полягає специфіка роману у віршах, оскільки письменник має можливість використовувати «не лише епічні засоби (у розвитку характерів, сюжетному русі тощо), але й ліричні. Цьому сприяє віршова форма, котра служить передусім для вираження переживань» [16, 381].

Однак під час аналізу жанрової природи роману у віршах дослідники виділяють різні домінантні риси. У «Літературознавчому словнику-довіднику» акцентуються багатоплановість, епічні принципи розповіді, що поєднані з суб'єктивністю, притаманною ліричним творам [12, 598]. Б. Іванюк називає однією з основних структурних ознак роману у віршах образ автора: «безпосередньо деміургічна, хоча й не завжди персоніфікована присутність автора в художній реальності твору власне і надає роману у віршах властивості ліричного роду, а настанову на оповідність зумовлює його епічність» [8, 496]. Вираження авторського «Я» у романі у віршах досягає того рівня, який дозволяє говорити про перетворення «образу автора, іноді поєднуваного з головним персонажем...» [10, 348], на «ліричного героя» [16, 381], «головного героя твору» [8, 496].

Роман у віршах перейняв такі риси традиційного роману, як «багатоплановість, епічна об'єктність» [5, 46], «розгорнута композиція»

[10, 348], «сюжетність і розгортання широкої картини життя, бо дія тут наділена значною часовою тяглістю, а події постають як взаємопов'язані і взаємозумовлені, а також відтворюється складний розвиток характерів» [15, 10]. У структурі роману у віршах також можуть бути наявні монологи, діалоги, полілоги – «традиційні компоненти драми в епічному творі» [6, 64], що дозволяє поживавити оповідь та реалістично відтворити життєві епізоди. Тобто роман у віршах зберігає тісний зв'язок із жанром роману, який, в свою чергу, схильний абсорбувати у собі риси різних жанрів.

Роману у віршах притаманні такі характерні для ліричних творів риси, як «підвищена емоційність оповіді, переривання оповідного плану ліричним, поєднання зображення героя з прямим вираженням авторського ставлення до нього» [16, 381], трансформація образу автора-оповідача в ліричного героя твору, розширення функціональних можливостей ліричних відступів від безпосереднього вираження переживань, емоцій, авторської позиції до «істотних ланок у розвитку сюжету, в розкритті образів» [16, 381].

Роман у віршах взяв із епосу та лірики все необхідне для того, щоб дати письменникові «можливість втілити ліричні та філософські роздуми в довершену з погляду художності оболонку» [5, 44], у такій специфіці жанру В. Саєнко вбачає подальшу перспективу його розвитку: «оскільки вже існуюча жанрова модель віршованого роману виникла як синтез ознак трьох родів літератури – епосу, лірики і драми, – вона несе в собі могутній потенціал подальшого росту, енергія якого закладена можливостями гетерогенної за своєю природою жанрової форми [15, 10].

Отже, у літературознавчій думці утвердився погляд на роман у віршах як синтетичний,

«змішаний» жанр. Це, в свою чергу, ускладнює відмежування його від споріднених жанрів, зокрема від віршованого роману та поеми.

Б. Іванюк, визначаючи жанрову специфіку роману у віршах, наголошує на необхідності не сплутувати його із жанром віршованого роману, стверджуючи, що останній є окремим жанровим різновидом, який стоїть ближче до традиційного роману і відрізняється від нього лише віршованою формою, зберігаючи «епічну орієнтацію» [8, 496]. Однак більшість літературознавців, зважаючи на відсутність класичних зразків віршованого роману в літературі й кодифікації цього жанру у літературознавчих словниках, надають перевагу синонімічному використанню цих термінів.

Ще більш суперечливим є питання розмежування роману у віршах та поеми, що зумовлено, по-перше, близькістю цих жанрів, суб'єктивністю у їх оцінці; по-друге, використанням авторських жанрових визначень, сплутуванням дефініцій при виданні творів тощо.

Деякі літературознавці, зокрема М. Васьків, розглядають роман у віршах як «різновид великої за обсягом ліро-епічної поеми, з розгалуженим сюжетом і значною кількістю персонажів» [1, 34]. Однак більшість дослідників розмежовують ці жанри, спираючись на різні критерії.

Так, Б. Іванюк, розмірковуючи над жанровою специфікою поеми, її ліро-епічним характером, визначає константи структури: «предмет авторської оповіді (чи то реальна подія, чи екзистенціальне самопочуття) переломлюється через свідомість ліричного героя, насичується її персоніфікованістю, і т. ч. створюється цілісний образ цього предмету» [7, 424]. Тобто основу поеми становлять рефлексії ліричного героя, переосмислення ним якоїсь події чи явища, а це дає підстави стверджувати, що «експресивність поеми є її домінантною ознакою, що дозволяє вирізнити її серед таких спільно-родових жанрів, як віршована повість і роман у віршах з більш рельєфною та реалістичною фабулою» [7, 42-4]. Намагаючись провести межу між жанрами поеми й роману у віршах, Б. Іванюк звертає увагу на специфіку викладу подій, манеру оповіді, наголошуючи на тому, що на відміну від поеми, «події у романі у віршах мають не епізодичний, а достатньо розгорнутий у сюжетному відношенні характер» [8, 496].

З. Голубева приходиться до висновку, що відмінності між поемою та романом у віршах по-

лягають «не в тому, як написаний твір, а в тому, про що він: як глибоко проникає він у життя, як широко відтворює його, до яких філософських, соціальних та політичних висновків приходять» [3, 44]. Продовжує розвивати її думку К. Дюжева, яка, аналізуючи жанрову специфіку «Марусі Чурай» і «Берестечка» Ліни Костенко, заперечує обґрунтованість використання терміна «поема» для визначення жанрів цих творів за таким принципом: «при визначенні жанру творів не слід орієнтуватися на кількісні показники, тобто обсяг твору (мовляв, роман у віршах переважає поему за кількістю сторінок, глав, персонажів). Враховуємо передусім епічну широту, повноту та глибину образного відображення найважливіших явищ життя народу, масштаб та характер зображеного, а також його значимість для історії, суспільства» [5, 44].

Твір «Слов'янський острів» Л. Горлача за жанровим визначенням є історичним романом у віршах. Специфіку цього жанрового різновиду визначає Т. Кремінь: «історичний роман у віршах характеризується ще й належною кількістю як справжніх, історично обумовлених, так і вигаданих персонажів, панорамністю зображення подій у хронологічній послідовності, розмаїттям тісно переплетених між собою сюжетних ліній, а позасюжетні засоби творення образів надають певного звучання характерам, проявлених як статично (внутрішні монологи, роздуми), так і в безпосередній дії» [11, 52].

В основу сюжету твору «Слов'янський острів» Л. Горлача покладені події з чеської історії, а саме – гуситське повстання від подорожі Яна Гуса до Констанца навесні 1414 р. і до смерті Яна Жижки від чуми під час облоги фортеці Пршибислав 11 жовтня 1424 р. Отже, темпоральний вимір твору становить десятиліття, а географічним центром, навколо якого розгортаються події, є чеська земля, зокрема Прага, г. Табір. Однак повстання набуло такого широкого дисонансу, що у ньому брали участь українські, польські, білоруські, словацькі й німецькі селяни та міська біднота, у сусідніх державах шукали гусити союзників (волинський князь Федір Острозький, Сигізмунд Корибутович та ін.). Тому наявний у тексті образ Слов'янського острова – це символ єдності слов'янських народів, їх взаємопідтримки: «Слов'янський острів дибив дерева, / немов поставив і собі заставу, / боронячи лю-

дей святі права» [4, 288], що підтверджує і той факт, що Слов'янський острів як географічний об'єкт сформувався переважно впродовж XVII–XVIII століть. Семантичне навантаження цього образу, його ключове значення для розуміння ідеї твору й зумовило його використання як назви цього роману у віршах Б. Олійник, оцінюючи художню вартість «Слов'янського острову», відзначає, що Л. Горлач «практично першим у нашій літературі виписав картину героїчної боротьби чеських патріотів-гуситів проти римських хрестоносців, особливо висвітливши роль українців на чолі з Новгород-Сіверським князем Сигизмундом Корибутовичем» [14, 7].

Використовуючи як епіграф до свого твору рядки з поеми Т. Шевченка «Єретик», Л. Горлач створює інтертекстуальний простір свого тексту. Взяті рядки є завершальними у відомому нам варіанті поеми Т. Шевченка, яку письменнику не вдалося повністю відновити після загибки, зберігся лише список першої її частини, розшуканий П. Бартенєвим. Останні рядки цього списку «Старий Жижка з Таборова / махнув булавою» свідчать про те, що задум Т. Шевченка виходив за межі опису мученицької смерті Яна Гуса, охоплюючи і подальші події чеського повстання. Роман у віршах Л. Горлача також містить дві частини, виділені за таким принципом. Така побудова твору зумовлена широтою зображуваних подій (від проповідницької діяльності Яна Гуса до кровопролитних битв під проводом Яна Жижки), тобто «Слов'янський острів» є твором багатоплановим, із розгорнутими сюжетними лініями, що є однією із головних рис романного жанру. Композиційно твір складається з прологу, двох частин (по XII та XI розділів) та епілогу.

Розпочинається текст прологом, у якому за допомогою психологічного пейзажу письменник розкриває протистояння багатой правлячої верхівки із пригнобленими, збіднілими прошарками населення: «Лише сяють вікнами Градчани / і дивляться спогорда крізь дощі, / як унизу будинки, мов прочани, / ідуть у ніч, тамуючи плачі» [4, 287]. Історичні джерела свідчать, що на початку XV століття ситуація в країні була дуже складною – не лише селяни, але й ремісники, частина шляхти опинилися на межі крайньої бідності. Наростаюча напруга у суспільстві метафорично показана в образі грози й вогню: «гроза гуля, здається, на півсвіту» [4, 289], «Земля клекоче, / А полу-

м'я залізо пропіка. / Сама земля зісподу палахкоче» [4, 289].

Похмурому пейзажу, бурі протиставляється гуляння короля Сигизмунда та його найближчого кола. Цей епізод можна трактувати по-різному: і як «пир під час чуми» – гуситських війн («Знов гусити?» [4, 288]), і як нові заворушення після поразки таборитів («Чи знову завелись у Празі браття, / забувши силу наших заборон» [4, 289]). У такий спосіб письменник надає гуситському повстанню символічного значення – це не просто боротьба чехів за свої права у XV столітті, це священна війна пригноблених із поневолювачами, яка не зупиниться, доки не досягне своєї мети.

Таким же ореолом безсмертя оповитий і образ Яна Гуса («хто за народ спопелів, той відродиться знову / коли не у дії, то в пам'яті вічній самій» [4, 292]), подорож якого до Констанца становить наскрізну лінію першої частини. Використавши мотив подорожі, письменник отримав можливість показати широке полотно подій, розширити просторові межі твору. Спустошені села, попелища, трупи змучених селян, які Ян Гус бачить ледь не на кожному кроці, зустріч з панами, які розважаються полюванням у таку непросту годину, дозволяють відтворити панорами усїєї Чехії: «Образ дороги, відкривані нею краєвиди-локуси функціонально підпорядковані зображенню спустошених земель» [6, 65]. Знакового значення набувають і місця поховань загиблих селян: змучений спрагою, проповідник знаходить мертвих старців та дітей у криниці, шукаючи прихистку в церкві, бачить у ній скошених мором селян, – так, ніби на чеській землі не залишилось нічого святого, світлого й квітучого, що б не постраждало від бідності, негараздів, свавілля панів.

Однак письменник не обмежується при цьому хронологічними рамками подорожі Яна Гуса на Констанцький собор, насправді він розпочинає першу частину роману «позачасовим» епізодом повернення духу спаленого проповідника на рідну землю: «Ішов чоловік. Стукотіла у брук патериця. / Він бачив усе, що у серці по світу носив» [4, 290], «Ніщо не змінилося. / Чехія зрана стогне. / Народ потоптали, немов придорожній овес» [4, 291]. У першому розділі відсутні вказівки на якийсь певний історичний час чи події, і тому Ян Гус перетворюється на втілення провідника народу у скрутні для нього часи, на символ боротьби за свободу й про-

цвітання рідної землі. Л. Горлач створив твір про далеке минуле, але спрямований він у сучасність, майбутнє.

З'єднувальною ланкою між страдницьким шляхом Яна Гуса та воєнними діями під провідом Яна Жижки стає образ молодого чеха – Радимира, який супроводжував Яна Гуса у його подорожі, був його вірним товаришем і учнем, а пізніше став помічником Яна Жижки. В останньому розділі першої частини Радимир, охоплений відчаєм і горем після смерті проповідника, зустрічає у шинку селянина й лицаря та вислуховує їхні сповіді. Селянин прагне розплати за самогубство згвалтованої паном дочки, лицар – помсти за зруйноване германцем чесне ім'я і гідність, відтворюючи у такий спосіб настрої різних верств суспільства у країні. Селяни страждали від непомірних податей, оброків, а дрібна чеська шляхта знавала утисків з боку германських дворян, які процвітали при дворі Сигизмунда, тому вони й об'єдналися у боротьбі за свої права.

Друга частина роману «Слов'янський острів» охоплює події гуситської війни аж до смерті Яна Жижки. Останній є центральним образом цієї частини, оскільки письменник розкриває передісторію його участі у повстанні (смерть дружини, приниження при королівському дворі), а також подає більшість подій крізь призму його сприйняття.

Особливу увагу звертає письменник на постань князя Корибута, який підтримував Яна Жижку, називав його своїм «батьком». Новгород-Сіверський князь відіграв важливу роль у гуситській війні, був запрошений чашниками на чеський престол і намагався примирити їх із таборитами. Коли польський король Ягайло, уклавши договір із імператором Сигизмундом, наказав племіннику відступити, той спочатку послухався, але згодом знову встав на бік гуситів, виступивши проти Ягайла й Вітовта. Підкреслюючи синівську пошану Корибута до Жижки, письменник наголошує на міцності чесько-українських зв'язків, силі слов'ян у єдності, необхідності пошуків союзників для успішної боротьби.

Письменник був добре ознайомлений із працями істориків, свідченнями про події тих часів, оскільки ключові події війни (битва на г. Табор, розкол таборитів і чашників, поранення і сліпота Жижки, осада Пшибислава й чума тощо) подає цілком достовірно, хоча й

вдається до художнього домислу в розкритті особистих стосунків героїв.

Ідея непереможності народного духу, святості боротьби за свої права і свободу виразно розкрита в епілозі твору: Ян Жижка і Сигизмунд Корибутович після смерті зустрічають Яна Гуса, сповненого роздумів і сумнівів: «чи мав я неписане право / людей завдавати в криваву сумну крутію?» [4, 473]. Однак полководці переконані, що ця боротьба була необхідна, неминуча: «Хтось інший, не ти, а вогонь би таки розпалив. / Бо доля судилась, і рушили ми за тобою, / вогонь боротьби наші душі слов'янські зріднив» [4, 473]. Вогонь постає символом не руйнації, а очищення, боротьби: «Візьми ж мене, вогне, в стихію пречисту, велику! / Вже спалений раз, я у тебе навіки уріс. / Твоє палахтіння собою, як зможу, продовжу, / щоб тільки світання скоріше до чехів прийшло» [4, 473], – це вогонь Прометея, втілення народного духу й свідомості.

Автор відкрито демонструє свою позицію у творі, не приховує симпатії та співчуття як до пригноблених чехів загалом, так і до головних героїв твору зокрема. Крізь їх думки та переживання письменник розкриває своє ставлення до зображуваних подій, особливо крізь призму сприйняття Яна Гуса, за словами І. Закутної, «авторський голос зливається із внутрішнім голосом героя» [6, 65]. Однак саме авторська присутність у тексті розширює його межі, переводить із площини виключно XV століття на сучасний етап, дозволяє прочитання подій гуситського повстання як символу боротьби чеського народу проти поневолювачів, чужинців у всі часи, включаючи радянську епоху (зокрема, «Празьку весну»).

У композиції роману у віршах Л. Горлача велике значення відіграють пейзажі, які не просто становлять собою тло зображуваних подій, але й активно функціонують як засоби втілення психологізму, створення відповідного настрою у читачів.

Жанрова сутність «Слов'янського острова» Л. Горлача стає найбільш відкритою при порівнянні цього твору із поемою «Ніч у Вишгороді». Л. Горлач відтворює в поемі кілька останніх днів із життя Ярослава Мудрого, його балансування на межі, марення, видіння, у яких він переосмислює ключові моменти свого життя. Коло ложа помираючого знаходиться тільки його син Всеволод, потім – священник, однак у

тривозі та смутку завмерла вся Русь, оскільки зі смертю князя завершувалася ціла епоха. Спогади, сни, видіння становлять собою вставні епізоди, в яких показані різні події – від стосунків із дружиною до докорів сумління за смерть братів. У кожному з цих епізодів фігурує якась важлива для князя постать – брат Святополк, дружина Ірина чи улюблений скорморох-зрадник, – стосунки із якою згадує та оцінює князь. І зрештою знаходить спокій, впевненість, що його життя не проминуло марно, звільнення й возвеличення у смерті.

За обсягом історична поема не набагато поступається історичним романам у віршах письменника, але її жанрову сутність визначає саме специфіка оповіді. Якщо у «Слов'янському острові» виклад подій зберігає хронологічну послідовність, поєднуючи детально розписані епізоди із широкомасштабними узагальненнями, то у поемі автор зосереджує увагу на емоційних переживаннях героя, історичні події виринають як тло для ліричних переживань, не становлять собою цілісної оповіді про життя Ярослава Мудрого.

Отже, «Слов'янський острів» Л. Горлача становить собою історичний роман у віршах з притаманними цьому жанру багатоплановістю, розлогою композицією з кількома сюжетними лініями, хронологічним описом історичних подій, поєднанням історичної достовірності та художнього домислу, яскраво вираженою авторською позицією, суб'єктивністю, потужним ліричним струменем у розкритті образів, втіленими у високохудожній віршованій формі.

Список використаних джерел

1. Васьків М. Проблема жанрової сутності роману у віршах І. Багряного «Скелька» / М. Васьків // Вісник Запорізького національного університету. Серія : Філологічні науки : зб. наук. ст. — Запоріжжя, 2008. — № 2. — С. 33—43.

2. Вірченко С. Особливості розвитку українського історичного роману у віршах / С. Вірченко // Проблеми сучасного літературознавства. — 2006. — Вип. 14. — С. 104—114.
3. Голубева З. Про роман узагалі і віршований роман зокрема / З. Голубева // Радянське літературознавство. — 1967. — № 1. — С. 43—49.
4. Горlach Л. Слов'янський острів // Слов'янський острів / Л. Горlach. — К. : Дніпро, 2008. — С. 285—474.
5. Дюжева К. Еволюція жанрів у творчості Ліни Костенко на шляху до віршованого роману / К. Дюжева // Літературознавчі студії. — 2010. — Вип. 5. — С. 41—47.
6. Закутна І. Синкретизм сюжетно-композиційних елементів історичних романів у віршах ХХ ст. / І. Закутна // Вісник Запорізького національного університету. Серія : Філологічні науки : зб. наук. пр. — Запоріжжя, 2012. — № 4. — С. 62—66.
7. Іванюк Б. Поема / Б. Іванюк // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці : Золоті литаври, 2001. — С. 422—425.
8. Іванюк Б. Роман у віршах / Б. Іванюк // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці : Золоті литаври, 2001. — С. 496—497.
9. Квятковский А. Роман в стихах // Поэтический словарь / А. Квятковский. — М. : Советская энциклопедия, 1966. — С. 249.
10. Ковалів Ю. І. Роман у віршах / Ю. І. Ковалів // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — К. : Акамедія, 2007. — Т. 2. — 2007. — С. 348.
11. Кремьні Т. Д. Жанрово-стильові ознаки історичного роману у віршах у українській літературі першої третини ХХ століття : до проблеми сприйняття / Т. Д. Кремьні // Наукові праці. — 2010. — Вип. 122. — Т. 135. — С. 51—54.
12. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. — К. : Академія, 2007. — 752 с.
13. Миронюк Л. Специфіка жанру та стилю історичного роману у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко / Л. Миронюк // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки : зб. наук. ст. — 2008. — № 2. — С. 153—156.
14. Олійник Б. Історії ворота золоті / Б. Олійник // Горlach Л. Слов'янський острів / Л. Горlach. — К. : Дніпро, 2008. — С. 5—7.
15. Саєнко В. У просторі метаісторії / В. Саєнко // Українська мова та література. — 2003. — № 17(321). — С. 8—13.
16. Словарь литературоведческих терминов / Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев. — М. : Просвещение, 1974. — 509 с.

O. FEDKO

Zaporizhzhya

THE REALIZATION OF THE GENRE'S MODEL OF NOVEL IN VERSE IN L. GORLACH'S WORK «SLAVIC ISLAND»

The article deals with the genre's specificity of the novel in verse. Attention is paid on the implementation of the genre's main features in L. Gorlach's «Slavic Island».

Key words: novel in verse, composition, plot, artistic conjecture.

O. Ю. ФЕДЬКО

г. Запоріжжя

РЕАЛИЗАЦИЯ ЖАНРОВОЙ МОДЕЛИ ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА В СТИХАХ В ПРОИЗВЕДЕНИИ Л. ГОРЛАЧА «СЛАВЯНСКИЙ ОСТРОВ»

В статье рассматривается жанровая специфика романа в стихах. Внимание сосредоточено на воплощении основных элементов этого жанра в произведении Л. Горлача «Славянский остров».

Ключевые слова: роман в стихах, композиция, сюжет, художественный домысел.

Стаття надійшла до редколегії 4.07.2014 р.